

РОЗДІЛ 4
ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО,
ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.2

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СТВОРЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ
РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

PROBLEM ISSUES OF ESTABLISHMENT AND TERMINATION
OF ENTERPRISES OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS IN UKRAINE

Бочков П.В.,

*кандидат юридичних наук, доктор богослов'я,
настоятель Храму Святителя Луки Войно-Ясенецького*

Статтю присвячено дослідженню проблемних питань створення та припинення підприємств релігійних організацій в Україні. Проаналізовано нормативно-правові акти, що регулюють діяльність релігійних організацій.

Встановлено, що підприємство релігійної організації є юридичною особою, засновником і власником якої може бути тільки релігійна організація. Підприємство релігійної організації є самостійним суб'єктом господарювання та належить до одного з видів підприємств колективної власності.

Визначено, що створення підприємства релігійної організації відбувається в тому ж порядку, що й створення інших юридичних осіб. Встановлено, що засновником підприємства об'єднання громадян є відповідне об'єднання громадян, що має статус юридичної особи, а також об'єднання (спілка) громадських організацій у разі, якщо його статутом передбачено право заснування підприємств. Зроблено висновок, що засновником підприємства релігійної організації може бути лише релігійна організація, що утворена й зареєстрована як юридична особа.

Розглянуто, що особливості припинення підприємств релігійних організацій визначаються особливостями їхнього правового статусу. Проаналізовано правові засади припинення діяльності юридичної особи шляхом її реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації. Вивчено особливості припинення підприємств релігійних організацій.

Встановлено, що ключовою ознакою підприємств релігійних організацій є те, що вони створюються та діють для здійснення господарської діяльності з метою виконання статутних завдань їхнього засновника – релігійної організації. Релігійна організація утворюється з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати й поширювати віру й діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури.

Зроблено висновок, що діяльність релігійної організації не передбачає отримання прибутку, а передбачає реалізацію релігійних прав осіб. Отримання доходу (прибутку) може бути предметом діяльності того підприємства релігійної організації, яке створене з метою здійснення господарської комерційної діяльності з метою досягнення статутних задач релігійної організації.

У роботі підіймається проблемне питання, чи є дохід підприємства релігійної організації таким, що не підлягає розподілу на користь її учасника (засновника) – релігійної організації. Встановлено, що сама діяльність підприємства релігійної організації покликана забезпечувати статутні цілі релігійної організації-засновника.

Розглянуто питання, чи можуть декілька релігійних організацій заснувати одне підприємство релігійної організації для досягнення статутних задач таких релігійних організацій. Визначено, що спрямування доходу (прибутку) від діяльності підприємства релігійної організації чи майна підприємства релігійної організації, отриманого в ході господарської діяльності, є розподілом прибутку (доходу), що здійснюється на користь учасника (засновника) такого підприємства – релігійної організації.

Ключові слова: релігійна організація, підприємство релігійної організації, юридична особа, створення юридичних осіб, припинення юридичних осіб.

In the article the author studied the problematic issues in the procedure of creation and termination of enterprises of religious organizations in Ukraine. The author analyzed the legislation governing the activities of religious organizations.

The enterprise of a religious organization is a legal entity. Only a religious organization can be the founder and owner of an enterprise of a religious organization. The enterprise of a religious organization is an independent business entity and belongs to one of the types of collectively owned enterprises.

The establishment of an enterprise of a religious organization takes place in the same manner as the creation of other legal entities. The author concluded that the founder of a religious organization can only be a religious organization formed and registered as a legal entity.

Peculiarities of termination of enterprises of religious organizations are determined by the peculiarities of their legal status. The author analyzed the legal basis for the termination of the legal entity by its reorganization or liquidation.

In the article the author considered the peculiarities of the termination of enterprises of religious organizations. The key feature of the enterprises of religious organizations is that they are created and operate for economic activities in order to fulfill the statutory tasks of their founder – a religious organization. A religious organization is formed to meet the religious needs of citizens to profess and spread the faith and act in accordance with its hierarchical and institutional structure.

The activities of a religious organization do not involve making a profit, but involve the realization of the religious rights of individuals. The receipt of income may be the subject of activity of the enterprise of a religious organization, which was established for the purpose of carrying out economic commercial activity in order to achieve the statutory objectives of a religious organization.

The problem raises the question of whether the income of the enterprise of a religious organization is such that it is not subject to distribution in favor of its participant (founder) – a religious organization. The activities of the enterprise of a religious organization are designed to ensure the statutory goals of the religious organization of the founder.

The author studied the question of whether several religious organizations can establish one enterprise of a religious organization to achieve the statutory objectives of such religious organizations. The author concluded that the direction of income from the activities of a religious organization or the property of a religious organization, obtained in the course of economic activity, is the distribution of profits in favor of the participant (founder) of such an enterprise.

Key words: religious organization, enterprise of religious organization, legal entity, creation of legal entities, termination of legal entities.

Постановка проблеми. Україна є багатоконфесійною державою та налічує велику кількість різних релігійних організацій. Релігійні організації в порядку, визначеному чинним законодавством, мають право для виконання своїх статутних завдань засновувати підприємства, яким надається статус юридичної особи. Процедура створення та припинення підприємств релігійних організацій має певні проблемні питання, які пов'язані з особливостями правового статусу релігійних організацій в Україні.

Стан опрацювання. Окремі питання правового статусу релігійних організацій досліджували у своїх працях такі науковці, як Н.О. Бардашев, В.І. Борисова, В.Ф. Піддубна, І.О. Пристінський, П.В. Сергєєв, А.І. Шпомер та інші. Проте нині відсутнє комплексне дослідження особливостей діяльності підприємств релігійних організацій. З огляду на це, вважаємо за доцільне проаналізувати систему нормативно-правових актів, які регулюють діяльність релігійних організацій, і дослідити особливості господарсько-правового статусу підприємств релігійних організацій в Україні.

Метою дослідження є аналіз правового регулювання створення та припинення підприємств релігійних організацій в Україні, виявлення проблемних питань у процедурі створення та припинення підприємств релігійних організацій, розробка рекомендацій щодо розв'язання проблемних питань і пропозицій стосовно внесення змін до законодавства.

Виклад основного матеріалу. Особливості створення та припинення підприємств релігійних організацій визначаються особливостями їхнього правового статусу. Ключовою ознакою статусу підприємства релігійної організації є те, що воно створюється для реалізації мети, цілей і завдань її засновника – релігійної організації.

Відповідно до ст. 112 Господарського кодексу України, підприємством об'єднання громадян, релігійної організації є унітарне підприємство, засноване на власності об'єднання громадян (громадської організації, політичної партії) або власності релігійної організації для здійснення господарської діяльності з метою виконання їхніх статутних завдань. Підприємство об'єднання громадян, релігійної організації діє на основі статуту і є юридичною особою, здійснюючи свою діяльність на праві оперативного управління або господарського відання [1]. Тобто підприємство релігійної організації є юридичною особою, засновником і власником якої може бути тільки релігійна організація.

Юридичною особою за законодавством України є організація, створена й зареєстрована у встановленому законом порядку. Як передбачено ст. 80 Цивільного кодексу України, юридична особа наділяється цивільною правоспособністю та дієздатністю, може бути позивачем і відповідачем у суді. Юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ і в інших формах, встановлених законом [2].

Відповідно до ст. 62, 63, 93 Господарського кодексу України, підприємство релігійної організації є самостійним суб'єктом господарювання та належить до одного з видів підприємств колективної власності.

Згідно із ч. 1 ст. 87 Цивільного кодексу України, для створення юридичної особи її учасники (засновники) розробляють установчі документи, які викладаються письмово й підписуються всіма учасниками (засновниками), якщо законом не встановлений інший порядок їхнього затвердження. Юридична особа приватного права може створюватися та діяти на підставі модельного статуту, затвердженого Кабінетом Міністрів України, що після його прийняття учасниками стає установчим документом [2]. Тому створення підприємства релігійної організації відбувається в тому ж порядку, що й створення інших юридичних осіб.

Як вже зазначалося, в Україні діє Класифікатор організаційно-правових форм господарювання (далі – КОПФГ), затверджений і введений в дію наказом Держспожив-

стандарту України від 28 травня 2004 р. № 97 зі змінами, внесеними наказами Держспоживстандарту України від 30 травня 2005 р. № 133, від 05 листопада 2007 р. № 297, від 27 квітня 2009 р. № 167, наказом Мінекономрозвитку України від 19 червня 2015 р. № 615 і від 23 лютого 2017 р. № 260. Під час визначення організаційно-правових форм господарювання використовувалися відповідні норми зазначених у тексті КОПФГ актів законодавства. КОПФГ містить перелік актів законодавства, якими такі організаційно-правові форми визначено [3].

У п. 3.1.9 КОПФГ дається визначення підприємства релігійної організації та відсилка до його визначення, передбаченого ч. 3 ст. 112 Господарського кодексу України: «підприємство релігійної організації – унітарне підприємство, засноване на власності релігійної організації для здійснення господарської діяльності з метою виконання їх статутних завдань. Засновником такого підприємства є відповідна релігійна організація, профспілка, що має статус юридичної особи, якщо її статутом передбачено право заснування підприємств (3, ст. 112)».

Згідно із ч. 3 ст. 112 Господарського кодексу України, засновником підприємства об'єднання громадян є відповідне об'єднання громадян, що має статус юридичної особи, а також об'єднання (спілка) громадських організацій у разі, якщо його статутом передбачено право заснування підприємств. Враховуючи, що, відповідно до приписів ч. 1 ст. 112 Господарського кодексу України, засновником і власником підприємства релігійної організації може бути тільки релігійна організація, відсилання в КОПФГ також стосується і підприємства релігійної організації. Тому засновником підприємства релігійної організації може бути лише релігійна організація, що утворена й зареєстрована як юридична особа.

З огляду на це, для заснування підприємства релігійної організації його засновник-релігійна організація має бути юридичною особою. Зазначене кореспондується із ч. 1 ст. 13 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», згідно з якою релігійна організація визнається юридичною особою з дня її державної реєстрації [4].

Згідно із ч. 1 ст. 89 Цивільного кодексу України, юридична особа підлягає державній реєстрації в порядку, встановленому законом. Дані державної реєстрації включаються до єдиного державного реєстру, відкритого для загального ознайомлення [2]. Тому засновником підприємства релігійної організації може бути лише релігійна організація, зареєстрована як юридична особа за законодавством України.

Порядок та особливості державної реєстрації юридичних осіб визначаються Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань». Зазначений закон встановлює загальні й спеціальні вимоги для державної реєстрації юридичних осіб. Зупинимося на тих із них, що стосуються підприємств релігійних організацій. Згідно із ч. 1 ст. 16 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», найменування юридичної особи повинно містити інформацію про її організаційно-правову форму (крім державних органів, органів місцевого самоврядування, органів влади Автономної Республіки Крим, державних, комунальних організацій, закладів, установ, а також випадку, передбаченого абзацом другим цієї частини) й назву [5].

Водночас ст. 16 цього закону передбачено, що найменування релігійної організації може містити інформацію про її організаційно-правову форму виключно за бажанням такої юридичної особи. До того ж організаційно-правова форма юридичної особи визначається відповідно до класифікації організаційно-правових форм господарювання, затвердженої центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну

політику у сфері технічного регулювання [5]. А тому найменування підприємства релігійної організації може не містити інформації про її організаційно-правову форму, передбачену КОПФГ, – «підприємство релігійної організації», – якщо її засновник не передбачив цього в статутних документах, розроблених для державної реєстрації юридичної особи. З огляду на зазначене, підприємство релігійної організації утворюється у формі юридичної особи й реєструється аналогічно до порядку, передбаченого законодавством для реєстрації інших юридичних осіб.

Державна реєстрація юридичних осіб в Україні здійснюється шляхом ведення уповноваженими органами Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань, включенню до якого, зокрема, підлягають факти створення, припинення юридичних осіб, визначені законодавством відомості про їхнє місцезнаходження, статус, кінцевих власників юридичної особи тощо.

У цілому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» не передбачено особливостей створення підприємства релігійної організації. Тому загальна характеристика створення підприємства релігійної організації визначається наявністю таких елементів:

- підприємство релігійної організації є юридичною особою;
- підприємство релігійної організації діє на підставі статуту, розробленого засновником (релігійною організацією, зареєстрованою як юридична особа);
- статут релігійної організації-засновника, зареєстрованої як юридична особа, має містити норму про право такої релігійної організації створювати підприємства, інші юридичні особи;
- підприємство релігійної організації наділяється майном своїм власником-релігійною організацією, зареєстрованою як юридична особа;
- підприємство релігійної організації має цивільну дієздатність, як і інші юридичні особи;
- підприємство релігійної організації реалізує господарську компетенцію та здійснює майнові права й обов'язки з урахуванням особливостей, передбачених Господарським кодексом України для підприємств релігійних організацій.

Проте істотною особливістю підприємства релігійної організації є можливість приховування інформації про кінцевих бенефіціарних власників такого підприємства. Зокрема, ст. 9 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» передбачене обов'язкове зазначення та внесення до Єдиного державного реєстру інформації про кінцевих бенефіціарних власників юридичної особи, в тому числі про кінцевих бенефіціарних власників засновника-юридичної особи (інформації про власників юридичної особи, що заснувала іншу юридичну особу).

Проте п. 9 ч. 2 ст. 9 цього ж закону передбачено виключення для низки засновників-юридичних осіб щодо обов'язковості зазначення відомостей про кінцевих власників створеної ними юридичної особи. Тобто під час державної реєстрації юридичної особи-підприємства релігійної організації інформація про кінцевого бенефіціарного власника не підлягає зазначенню. З огляду на це, до особливостей створення підприємств релігійних організацій в Україні можна віднести можливість не зазначати відомості кінцевого власника такого підприємства.

Особливості припинення підприємств релігійних організацій також визначаються особливостями їхнього правового статусу. Форми припинення діяльності юридичної особи визначено ст. 104 Цивільного кодексу України й ст. 59 Господарського кодексу України. Припинення діяльності юридичної особи здійснюється шляхом реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації.

Згідно із ч. 1 ст. 104 Цивільного кодексу України, в разі реорганізації юридичної особи майно, права й обов'язки переходять до правонаступників. Отже, під час реорганізації юридичної особи до її правонаступників переходить майно (в тому числі право вимоги й борги). Майно переходить у момент підписання передавального або розподільного балансу, якщо інше не передбачено законодавством. Нова юридична особа за зобов'язаннями, які перейшли до неї, несе повну матеріальну відповідальність, навіть якщо прийняті активи не покривають кредиторських вимог. Ліквідація юридичних осіб здійснюється без переходу прав та обов'язків підприємства, що ліквідується, до інших осіб, тобто без правонаступництва. Під час ліквідації підприємства його права й обов'язки припиняються [2].

Згідно із ч. 2 ст. 104 Цивільного кодексу України, юридична особа, яка не вправі розподіляти прибуток між учасниками, не може бути реорганізована, якщо серед правонаступників є юридична особа, наділена таким правом. Якщо серед правонаступників є юридична особа, яка не вправі розподіляти прибуток між учасниками, рішення про реорганізацію товариства, наділеного таким правом, приймається одностайно загальними зборами учасників, в яких взяли участь усі учасники товариства. Згідно із ч. 3 ст. 104 Цивільного кодексу України, юридична особа, яка не вправі розподіляти майно між учасниками, зокрема в разі ліквідації, не може бути реорганізована, якщо серед правонаступників є юридична особа, наділена таким правом. Якщо серед правонаступників є юридична особа, яка не вправі розподіляти майно між учасниками, рішення про реорганізацію товариства, наділеного таким правом, приймається одностайно загальними зборами учасників, в яких взяли участь всі учасники товариства [2].

Як вже зазначалося, відповідно до вимог ч. 1 ст. 19 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», п. 3.1.9 КОПФГ, підприємство релігійної організації створюється та діє для здійснення господарської діяльності з метою виконання їхніх статутних завдань їхнього засновника – релігійної організації.

Релігійна організація, відповідно до ст. 7 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», утворюється з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати й поширювати віру й діє відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирає, призначає і замінює персонал згідно зі своїми статутами (положеннями). Релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління та центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезначених релігійних організацій. Релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями) [4].

Тобто ключовою ознакою таких підприємств є те, що вони створюються для реалізації мети, цілей і завдань їхнього засновника – релігійної організації. І, з огляду на приписи ст. ст. 3, 42, 52 Господарського кодексу України, можуть використовуватися як для здійснення некомерційної господарської діяльності, так і для здійснення підприємництва.

Водночас особливістю є те, що діяльність релігійної організації не передбачає отримання прибутку, а передбачає реалізацію релігійних прав осіб. Отримання доходу (прибутку) може бути предметом діяльності того підприємства релігійної організації, яке створене для здійснення господарської комерційної діяльності з метою досягнення статутних задач релігійної організації.

Внаслідок цього постає неоднозначне питання для юридичної думки: чи є дохід підприємства релігійної організації таким, що не підлягає розподілу на користь її учасника (засновника) – релігійної організації? Адже власне сама діяльність підприємства релігійної організації покликана забезпечувати статутні цілі релігійної організації-засновника.

Не менш цікавим для юридичної думки є питання, чи можуть декілька релігійних організацій заснувати одне підприємство релігійної організації для досягнення статутних задач таких релігійних організацій?

На нашу думку, спрямування доходу (прибутку) від діяльності підприємства релігійної організації чи майна підприємства релігійної організації, отриманого в ході господарської діяльності, є розподілом прибутку (доходу), що здійснюється на користь учасника (засновника) такого підприємства – релігійної організації.

Застосування ст. 104 Цивільного кодексу України до правовідносин щодо припинення підприємства релігійної організації неможливе з іншої причини – учасником (засновником) такого підприємства може бути виключно релігійна організація, а тому й розподіл прибутку чи майна між іншими особами, які відмінні від релігійної організації, що має права юридичної особи й наділена своїми установчими документами (статутом), правом створювати підприємства релігійної організації, неможливий.

Разом із тим, зі змісту ст. 104 Цивільного кодексу України, ст. ст. 7, 19 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» слідує, що підприємство релігійної організації може бути реорганізоване шляхом злиття, приєднання чи поділу, якщо його правонаступником є інше підприємство тієї релігійної організації, що його створила. З аналогічних причин вважаємо можливим припинення підприємства релігійної організації шляхом виділу з нього іншого підприємства тієї ж релігійної організації, що створила підприємство релігійної організації, яке припиняється, адже, згідно із ч. 1 ст. 109 Цивільного кодексу України, виділом є перехід за розподільчим балансом частини майна, прав та обов'язків юридичної особи до однієї або кількох створюваних нових юридичних осіб.

Згідно зі ст. 108 Цивільного кодексу України, перетворення юридичної особи є зміна її організаційно-правової форми. У разі перетворення до нової юридичної особи переходять усе майно, всі права й обов'язки попередньої юридичної особи. Оскільки «підприємство релігійної організації» є самостійною організаційно-правовою формою, його припинення шляхом перетворення неможливе, оскільки це приведе до зміни організаційно-правової

форми. До того ж особливість правового режиму майна підприємства релігійної організації полягає в тому, що майно, передане такому підприємству релігійною організацією, може належати йому на праві господарського відання чи оперативного управління. А тому в разі припинення шляхом ліквідації підприємства релігійної організації її майно, відповідно до ліквідаційного балансу, підлягає передачі (поверненню) власнику цього майна – засновнику-релігійній організації.

Висновки. Чинним законодавством не передбачено особливості створення підприємства релігійної організації. Умовами створення підприємств релігійної організації є наявність таких елементів: підприємство релігійної організації є юридичною особою та діє на підставі статуту, розробленого засновником (релігійною організацією, зареєстрованою як юридична особа); статут релігійної організації-засновника, зареєстрованої як юридична особа, має містити норму про право такої релігійної організації створювати підприємства, інші юридичні особи; підприємство релігійної організації наділяється майном своїм власником-релігійною організацією, зареєстрованою як юридична особа, й має цивільну дієздатність, як і інші юридичні особи; підприємство релігійної організації реалізує господарську компетенцію та здійснює майнові права й обов'язки з урахуванням особливостей, передбачених Господарським кодексом України для підприємств релігійних організацій. Серед передбачених законодавством особливостей створення підприємства релігійної організації можна виокремити можливість приховування інформації про кінцевих бенефіціарних власників такого підприємства. Особливості припинення підприємств релігійних організацій також визначаються особливостями їхнього правового статусу. Припинення діяльності юридичної особи здійснюється шляхом її реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації. Аналізом норм цивільного й господарського законодавства щодо процедури припинення діяльності юридичної особи, а також співвідношення цих норм із нормами Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» виокремлено низку проблемних питань, які потребують подальшого доопрацювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16 липня 2020 р. № 436-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 липня 2020 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
3. Класифікатор організаційно-правових форм господарювання (КОПФГ). Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/nac_kls/op_dk002_2016.htm.
4. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 25. Ст. 283.
5. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закону України від 15 травня 2003 р. № 755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31–32 Ст. 263.